Course: Islamic Finance

Lecture 2: Contracts in Islamic Finance

Prepared by: Dr. Shaamirova Surayyo

Reja:

1. **Islom huquqi manbalari.**
2. **Islom bank qonunchiligi evolyutsiyasi.**
3. **Shariat tushunchasi va uning ahamiyati.**
4. **Shariat manbalari. Birinchi manba: Qur'on. Ikkinchi manba: hadislar. Uchinchi manba: ijmo. To'rtinchi manba: qiyos.**
5. **Islomiy bank tizimidagi shariatning umumiy qonunlari.**
6. **Bank tizimiga bag'ishlangan maxsus shariat qonunchiligi.**
7. **Pozitiv huquq me'yorlari. Markaziy bank ishtiroki.**
8. **Shariat kuzatuv kengashi.**

Tayanch suz va iboralar: islom xukuki, ijmo, kies, tavhid iqtisodiyoti, Islom taraqqiyot bank.

1. Islom huquqi manbalari.

Garb xukuki dunyoviy tizim bulganligi sababli uning manbalari konunlar va urf-odatlardan iboratdir. Ammo islom xukuki dunyoviy xukuk bulgani xolda diniy moxiyatga ega bulgani uchun, uzining sarchashmasini iloxiy manbadan oladi, bu esa garb xukuki bilan uning asosiy farkini kursatadi. Islomiy xukukning asosiy manbalari buyuk fakixlar tomonidan yakdillik bilan turta deb tan olingan. Usulul fikxda manbalar «adilla» (dalillar) yoki «adillai-tafsiliya» (tafsiliy dalillar) atamalari bilan ifodalanadi.

Islom xukuki masalalarini urganish bilan shugullangan xozirgi zamon olimlari shariat xukuk tizimining manbalari xakida turlicha fikrlarni bildirganlar. Masalan: X.Sulaymonova shariatda barcha xukuk tarmoklari, jumladan, jinoyat xukukiga

tegishli masalalarni xal etishda uning uchta manbai: Qur'on, sunna va ijmo' amal qilgan degan bulsa, M.Mullaev musulmon xukukidagi mazkur uchta manba katoriga kiyos va odat xukukini xam kushgan.

Mazkur turta asosiy manbalarni kurib chikamiz:

Birinchi manba: Qur'oni karim

Qur'oni karim 23 yil risolat davri (610-632 yillar)da Paygambarimiz Xazrat Muxammad alayxissalomga Allox tomonidan nozil kilingan iloxiy kitob xisoblanadi. Qur'on (arab. «al-Qur'on» - ukimok, kiroat kilmok; jamlash) - musulmonlarning mukaddas kitobi bulib, 114 sura, 6210 oyat, 77434 suzdan tarkib topgan. Qur'ondagi xar bir suraning uz nomi bor.

Qur'on suralarining 95 tasi 13 yil davomida Makka shaxrida nozil bulib, Makkiy suralar deb ataladi. Ularning uchdan bir kismi, ya'ni 19 tasi 622- yili yuz bergan xijratdan keyin davomida Madinada nozil bulib, Madaniy suralar deb kabul kilingan.

Aytib utilgan bu ikki xil suralarning farklari shundan iboratki, Makkada nozil kilingan oyatlar kupincha e'tikodiy masalalar, ibodatlar, oliy axlokiy fazilatlar, erkin fikrlilik, ilmu tafakkurni targib kilingan. Ularda kupincha «Ey iymon keltirganlar, Ey muminlar!» xitob etiladi.

Madinada nozil bulgan oyatlar, fikxiy axkom- muomalot, jinoyat va jazo, oilaviy munosabatlar, sulxu tinchlik bitimlari va musulmonlararo boshka alokalarga tegishli bulib, ularda asosan «Yo yayyuxannos!» (Ey odamlar, ey insonlar) deb xitob kilinadi.

Ta'kidlash kerakki, Qur'on mukaddas kitob ekanligi uning tuplanishi va asl xolida xozirgacha saklanib kelmokda. Bu xususiyat uning iloxiylik axamiyatidan kelib chikkanligi tufaylidir.

Qur'oni karim uch marta tuplangan:

Birinchi marta: Paygambarimiz xayotlik choglarida vaxiy kotiblari orkali yozilgan oyatlar va suralarni Paygambar (a.s) uylarida saklash va ular tomonidan suralarni uz urniga kuyish davri edi.

Ikkinchi marta: Xalifa Abu Bakr davrida Xazrat Umar taklifiga binoan Zayd ibn Sobit raxbarligida tayin etilgan xay’at tomlnidan Qur’onning barcha oyatlarini birlashtirib, tuplash davri.

Uchinchi marta: Xazrat Usmon davrida butun islom dunyosida kiroatni birlashtirish uchun musxaf shaklida kabul kilingan Qur’ondan nusxalar kuchirib tarkatish davri. Uzbekiston Respublikasi diniy ishlar idorasiga tegishli kulyozmalar fondida saklanayotgan Usmon Musxafi nusxasi mazkur nusxalardanbiridir. Qur’onda fikxiy-xukukiy masalalarga kupincha umumiy yondashiladi va ayrim masalalar, masalan, xukukullo mufassal shaklda yoritib beriladi.

Mazkur fikxshunos olim doktor Muxammad Yusuf Muso kursatishicha, fikxiy-xukukiy masalalar buyicha Qur’onda kuyidagi soxalarda oyatlar mavjud:

1. Xakkullox (Amaliy ibodatlar) buyicha - 140 oyat;

2. Shaxsiy xukuk (oila, talok, vasiyat va boshkalar) buyicha - 70 oyat;

3. Muamolot yoki fukarolik xukuki (oldi-sotdi, ijara, garov, karz, shirkat va boshkalar) buyicha-70 oyat;

4. Jinoyat va jazo buyicha-30 oyat;

5. Sud, sud jarayoni, guvoxlik va unga boglik bulgan masalalar buyicha-20 oyat.

6. Bizning fikrimizcha, davlat xukuki soxasida - 3 oyat, Demak, xammasi bulib, Qur’onda-333 ta xukukiy oyat bor.

Qur’onning boshka iloxiy kitoblardan iboratki, u fakatgina akilaviy-goyaviy manba emas, balki konun va axlok xamdir. Mashxur faylasuf Ibn Rushd (v. 595 x.y.) fikricha, bu Qur’onning buyuk mujizasi xisoblanadi.

Ikkinchi manba: Sunna

«Sunna» lugatda yul-yurik ma’nosada bulib, fikxiy atama sifatida islom Paygambarining suzlari, fe’llari (amallar) va takrirlari, ya’ni tasdiklari, shuningdek, saxobalrning va amallari majmuidan iborat.

Qur’ondan keyin islom xukukining ikkinchi mabai Sunnati Nabaviyya (paygambarmizning sunnalari) xisoblanadi. Ul zotning uzlari bunday degan edilar:

«Sizlar uchun ikki narsa koldirdim, modomiki ularga amal kilib yursangizlar, xech kachon adashmaysizlar. Ular Alloxning kitobi va mening sunnatimdir». Shubxasiz, Xazrat Muxammad Alloxning tanlangan vakili, buyuk elchisi va tabligotchisi (targibotchisi) edi. Qur’oni karimda bunday deyiladi: «Ey Paygambar, Allox tomonidan sega nozil etilgan (yuborilgan, tushirilgan) narsalarni tablig kilgin(odamlarga etkazgin)».

Tadkikotchi olimlar, jumladan, doktor Axmad Shalabiy Sunnani ikki xilga bulib urganganlar.

Birinchi turi shundan iboratki, agar biror ish kilinmokchi bulsa, yaratuvchi tomonidan usha ishga tegishli fikr Paygambarga vaxiy (vaxyi xafiy) orkali bildiriladi. Paygambar uni uz suzlari orkali bayon etadi. Bu vaxyi xafiyning Qur’on oyatlari, ya’ni vaxiy jaliydan farki shundaki, Qur’on oyatlarining xam mazmuni, xam iborasi Allox tomonidan Jabroil orkali yuborilgan buladi.

Sunnaning ikkinchi turi shundan iboratki, agar musulmonlar xayotiga tegishli biror bir yangilik kiritilishi zarurati sezilsa, lekin uni xal kilish uchun Paygambarga vaxiy kelmasa, bunday axvolda Paygambarga ijtixod kilish, ya’ni masalani uz shaxsiy fikri asosida yechish uchun ruxsat berilgan xisoblanadi. Ushanda Paygambar ijtixod kilib,saxobalar bilan kengash-maslaxat utkazib, bir tuxtamga keladi.

Agar Paygambar tomonidan kabul kilingan karor va bildirilgan fikr Qur’on oyatlari orkali tugrilansa, Sunna (Paygambarning suzi yoki kabul kilgan karori) Qur’on orkali mansux buladi, ya’ni bekor kilinadi va Qur’onning xukmi amalga oshiriladi.

Ammo agar Paygambar bir inson sifatida ba’zi bir ishlarni bajarsa shariat manbai yoki shariat konuni xisoblanmaydi. Masalan, Paygambar bir taomni boshka bir taomdan ustun kuysa, yoki bir libosni yoktirsa, bunday ishlar tashri’ emas, ya’ni shariat xukmlariga kirmaydi. Musulmonlar Paygambarda yuz beradigan bunday ikki xolatni bilarmidilar? Albatta bilardilar, masalan, Badr urushi bulib utadigan joy xakida saxobalardan biri-Xubob ibn Munzir: «Bu Alloxdan vaxiy bulganmi yoki

uzingizning ijtixodingizmi?» deb undan suraganda, Paygambarimiz «Uzimning ijtixodim» deb javob berdilar.

- Gap shunday bulsa, menimcha, Badr kudugi yoniga joylashsak yaxshirok bulardi».

Boshka musulmonlar xam Xubob ibn Munzirni kullagandan keyin, Badr kudugi yoniga joylashishi uchun ruxsat berildi.

Sunnaning konun tuzish saloxiyati Paygambar Qur'onning sharxlovchisi sifatida tashri' kilish vakolatiga ega bulgan. Shunga binoan Sunna tashri' (konun tuzish) buyicha ikki asosiy soxani kamrab oladi:

Birinchi soxa, Qur'onda zikr etilgan xukmlarni yoritib berishga boglik.

Ikkinchi soxa, Qur'onda kursatilmagan xukmlarni tashri'i (konuniy shaklda chikarish)ga boglik buladi.

Birinchi soxada sunna Qur'oni karim oyatlarini tafsir va ta'vil kiladi, mujaml iboralarini izoxlaydi, umumiy ma'noga ega bulganini xoslashtiradi, mutlak, kaydu shartsiz oyatlarga kaydu shart kuyadi. Ba'zi bir misollar: Qur'onda «Namoz ukinglar» deb nozil kilingan, lekin namozlarning soni, sifati, rak'atlarning soni Paygambar tomonidan belgilab va amalda kursatib berilgan. Bu esa mujmal iborani izoxlash misolidir.

Umumiy mazmuni xos kilishga misol: Qur'onda meros tizimi umumiy ma'noda kelgan, lekin Paygambar meros olish uchun dinbirligi,kotil bulmaslik va kul bulmaslikni shart kilib kuyib, uni xoslashtirgan. Masalan, otasini uldirgan yoki noxak yul bilan uning ulimiga sabab bulgan farzand otasidan meros olish xukukidan maxrum buladi va shu kabilar.

Ikkinchi soxada Sunnaga tegishli baxs: Zarurat chogida Qur'onda aytilmagan biron-bir yangi xukmni Sunna belgilab beradi. Bu urinda ba'zi xukmlar Paygambardan vaxiy xafiy (ilxomga uxshash xolat) orkali sodir bulgan va ba'zilari uning ijtixodi va shaxsiy fikridan kelib chikkan. Albattaki, Paygambar ijtixod kilishda xam islom ruxi va falsafasini nazarda tutadi.

Bu urinda kup misollar keltirish mumkin. Masalan, jadda (buvi)ga merosdan oltidan bir xissa berish, nikox bitimining tugri bulishi uchun guvoxlar shartligi, badan a’zolari xuni, ya’ni baxosini belgilash, shuningdek urf asosda amal kilingshanda uninng tugriligini tasdiklash.

Xadis ilmi yoki xadisshunoslik Xadis Sunnaning asosiy kismi, ya’ni Paygambarimizdan rivoyat kilingan suzlarni ifodalaydi. Lekin ba’zi tadkikotchi olimlar, jumladan, al-Azxar islom universitetining vakili doktor al-Xusayniy Abdumajid Xoshim Sunna, xadis, xabar va asrni bir ma’noda, ya’ni Paygambar tomonidan asos solingan yul-yurik, uning suzlari, undan saxobalar va tobiindan etib kelgan barcha rivoyatlarni uz ichiga oladi deb ta’kidlaydi. Xadis (arab. - «xabar», «yangilik»), xadislar-Muxammad paygambarning (SAV) aytgan suzlari, kilgan ishlari, kursatmalari tugrisidagi rivoyatlar. Ikki kismdan iborat: matn va isnod (aytilgan suzni aytuvchisiga boglash). Arabiston, ayniksa, Paygambarning shaxri deb tan olingan Madina shaxrida saxobalar kupligi tufayli xadis roviylari kup edi va xar doim xadislar rivoyat kilinib turardi, Irok ulkasida esa saxobalar Xazrat Umar davrida yuborildi va undan keyin siyosiy xadislar va urushlar kupligi sababli, Irok xadis roviylarini etarli darajada jalb etishga muvaffak bulmadi. Irok turli-tuman akidaviy yunalishlar va siyosiy xarakatlarning mintakasi bulganligi sababli, cheksiz karama-karshiliklar markaziga aylandi. Islomga karshi guruhlar turli-tuman tukima xadislarni yaratib, Paygambarga nisbatan bera boshlagan edilar. Bundan kelib chikkan murakkab muammolar xadislarni saralash, ya’ni xakikiy xadislarni ja’liy (tukima) xadislardan ajratib olish zaruratini yuzaga keltirdi. Bu maksadga erishish uchun bir kator usul va koidalar ishlab chikilib, ilmul-xadis, ya’ni xadisshunoslik ilmiga asos solindi. Xadis ilmi ikki turga bulinadi. Birinchisi, rivoyatul-xadis Paygambardan rivoyat kilingan uning suzlari, amallari, tasdiklari, uning axloki va oliy fazilatlari va boshka sifatlarini, shuningdek, saxobalar va tobiinga nisbat berilgan narsalarni urganadi. Ikkinchisi, doriyatul-xadis xadis va Sunnani rivoyat kilishda foydalaniladiganusul va koidalarni urganadi. «Doriyat» suzi bir narsani tom ma’noda tushunib olishdir. Doriyatul - xadis mustalaxul-xadis, usuli-xadis ilmi yoki

rivoyatul-xadis ilmining usullari deb ataladi. Ya’ni xadisshunoslar rviylar va xadislar matnini urganish uchun kelishib olgan koida va usullardir. Xadis ilmida, jumladan, kuyidagi atamalar ishlatiladi: Sanad: xadis roviylari va tashuvchilari silsilasi. Matn: xadis mazmunini ifodalovchi iboralar-suzlar. Umumiy ma’noda xadislar uch turga-saxix, xasan, zaifga bulinadi. Sunna va Paygambar xadislarini tuplab, ularni ja’li (tukima) xadislardan ajratib olish buyicha vatandosh allomalarimiz Imom Muxammad ibn Ismoil Buxoriy (810-870) va Imom Muxammad ibn Iso Termiziy (815-892) unutilmas xissa kushib, uzlaridan abadiy va barxayot asarlar koldirganlar. Masalan, Imom Buxoriyning shox asari «al-Jomi’ as-saxix» Qur’ondan keyin eng mu’tabar va ishonarli kitob sifatida kabul kilingan. Uchinchi manba:

Ijmo‘ «Ijmo‘»suzi ittfok va kelishuv ma’nosida ishlatiladi. Fikxiy atama sifatida «Ijmo, odillik sifatida va mujtaxidlik malakasiga ega bulgan bir davr olimlarining muayyan xukmlar buyicha kelishuvdan iboratdir». Ijmo‘, Sunnadan keyin fikx-islom xukukshunosligining uchinchi asosiy manbai bulib, u orkali belgilangan xukmlarga amal kilish vojib buladi. gazzoliyning fikricha, ijmo mazxabi masala buyicha Muxammad ummatining ittifoki-kelishuvidir. Umumiy ma’noda «Islomda xukuk” kitobi mualliflari fikricha, ijmo ikki kismga bulinadi: Birinchi ijmoul-umma (ummat ijmoi), ya’ni islom jamoasining kelishuvi; Ikkinchi ijoul-aimma (Imomlar-olimlar ijmoi), ya’ni ummat imomlari bulmishfikx ilmining buyuk olimlari kelishuvi. Ijmoul-ummaga misol, xaj ibodati marosimining talablari barcha musulmonlar tomonidan bir xil ijro etilishidir. Olimlar ijmosi ikki xil buladi: Birinchisi, oyat yoki xadislarni izoxlash buyicha kelishuv, masalan, vafot etgan kishining zimmasida kolgan karzlarni marxumdan kolgan molu-mulk (taraka)ni vorislarga bulib berishdan oldin karz egalariga tulash zarurligi ta’kidlangan oyatlar buyicha kelishuv. Ikkinchisi, xukukiy usul va koidalar sifatida bir kator mujaz va kiska iboralar majmui buyicha kelishuv bulib, ularda biron-bir oyat yoki xadisga asoslanganligiga ishora kilinmasa xam, ishonch bilan kabul kilingan. Masalan, vakf kiluvchining irodasi shariat xukmi urnida turadi, ya’ni uz mulkini vakf kiluvchi kishi

vakf kilish bilan shunday doimiy bir mulkka asos soladiki, undan keladigan manfaatlarni ma’lum tashkilotga utkazish va undan foydalanish xukuki abadiylashtiriladi, lekin mulkning uzi saklanib koladi va xech kim uni sotish, sotib olish va egalik kilish xukukiga ega bulmaydi. Vakf tizimi islom xukukiga xos bulgan xukuk tarmoklaridan biri bulib, boshka xech bir xukukiy tizimda mavjud emas. Ikkinchi misol: «Az-zarurotu tubixul-maxzurot» (zarurat chogida noarvo narsalar ravo buladi). Ushbu zarurat tamoyiliga kura, inson xayoti xatarga tushgan chogda boshka ozik-ovkat bulmagan takdirda ta’kikilangan ovkatlar masalan, chuchka gushti, yoki uzi ulgan xayvon gushtidan iste’mol kilish mumkin.

2. Islom bank qonunchiligi evolyutsiyasi.

Islomiy bank tizimi - bu faoliyat va faoliyat printsiplari Islom qonunlari yoki Shariat qonunlariga asoslangan bank tizimidir. Ya'ni, islom bankining barcha operatsiyalari, masalan, omonatlar yoki moliyalashtirish, shariat tamoyillariga muvofiq bo'lishi kerak. Bu pul o'tkazmalari, kafolat akkreditivlari, akkreditivlar va valyuta savdolari kabi boshqa bank operatsiyalariga ham tegishli. Islom banklarini an'anaviy banklardan ajratib turadigan asosiy omil bu ularning faoliyatida qovurg'a elementi yo'qligi - Islom tomonidan taqiqlangan foizdir. Agar faoliyatida qovurg'a elementi bo'lsa, biron bir moliya muassasasi islomiy moliya instituti sifatida qaralishi mumkin emas. Islom banklarini tashkil etishdan asosiy maqsad musulmonlarning bank manfaatlariga xizmat qilishdir. Banklarni boshqarish jamiyat manfaatlariga nisbatan adolat va halollik tamoyillariga asoslanadi. Barcha banklar Qur'on va Hadisda belgilangan me'yorlarga amal qiladilar. Shariat printsiplariga muvofiq ishlaydigan islomiy moliya institutlarining tashkil etilishi nisbatan yaqinda bo'lib o'tgan hodisa. An'anaviy bank tizimi taxminan 424 yil oldin, 1587 yilda Venetsiyada Bancodella Piazzadi Rialto yaratilishi bilan paydo bo'lgan. 1640 yilgacha Angliyada an'anaviy banklar mavjud emas, deb ishonilgan; 1694 yilda Angliya Banki tashkil etilgan. 1963 yilda Misrda Shariat talablariga to'liq javob beradigan MitGhamr omonat bankining tashkil etilishi islom bankchiligi tarixidagi

yangi bosqich va islom olimlari va dunyo iqtisodchilari orasida o'ziga xos shov-shuv edi. Islom bankining omonatlarga xizmat ko'rsatish va mijozlarga kredit berish sohasidagi muvaffaqiyati shariat tamoyillari hanuzgacha amal qilmoqda va zamonaviy biznes tomonidan qabul qilinishi mumkinligini isbotladi.

O'shandan beri butun dunyoda, xususan, islom mamlakatlarida ko'plab islomiy banklar tashkil etildi. Xalqaro valyuta jamg'armasi e'lon qilgan ma'lumotlarga ko'ra, 2014 yil oxirida dunyoning 75 mamlakatida 400 dan ortiq moliya institutlari shariat tamoyillariga muvofiq ish olib borgan. Islom banklari nafaqat musulmon mamlakatlari hududi bilan cheklanib qolmay, balki musulmon bo'lmagan davlatlarda ham kuchli mavqega ega. Masalan, 1978 yilda Lyuksemburgda tashkil etilgan Islomiy bank tizimining xalqaro xoldinglari (Islam Banking System International Holdings) musulmon bo'lmagan mamlakatda tashkil etilgan birinchi islomiy moliya instituti edi. Keyin 1981 yilda Shveytsariyaning "Dar al-Mal al-Islami" (Daral-Malal-Islami) tashkil topdi. Bundan tashqari, London va Yevropaning boshqa markazlaridagi ba'zi banklar musulmon mijozlar va ularning islomiy sherik banklarining ehtiyojlarini qondirish uchun islomiy bank usullari va vositalarini joriy etishni boshladi. An'anaviy tizimga ega bo'lgan ko'plab xorijiy banklar shariat tamoyillariga mos keladigan bank mahsulotlarini taklif etadilar. Ular investitsiya sertifikatlari shaklida taqdim etadigan mahsulotlar yoki xizmatlar ham shariat printsiplariga asoslanadi.

Bunga 1986 yilda Islomiy O'zaro investitsiya fondini tashkil etgan KleinvortBensonni misol qilib keltirish mumkin. Shveytsariya Banklar ittifoqi Shveytsariya banki (UnionBankofSvitserland) ham Islomiy investitsiya fondini ishlab chiqdi. Amerika Qo'shma Shtatlarida islom bankchiligi nafaqat moliyaviy institutlar, balki ta'lim muassasalari tomonidan ham taqdim etilgan. Amerika Qo'shma Shtatlarida 20 dan ortiq islomiy moliya institutlari mavjud, ular mablag'larni boshqarish, moliyalashtirish va mablag'larni boshqarish xizmatlarini taklif qiladi. Shu bilan birga, Islomiy moliya bo'yicha kurslar va seminarlarni o'tkazishga imkon beradigan o'quv muassasalari mavjud. Masalan, Garvard

universiteti har yili islomiy moliyalashtirish forumlarini o'tkazadi. 1987 yilda tashkil etilgan LARIBA (LARIBA) Amerika moliyaviy uyi eng ilg'or islomiy moliyaviy institutga aylandi va hozirda AQShning 35 shtatida faoliyat yuritmoqda. Buyuk Britaniyada birinchi islomiy bank - Britaniya Islom banki (IslamicBankofBritain) 2004 yil 6 avgustda o'z faoliyatini boshladi. Avstraliyada birinchi Islom moliyaviy instituti 1989 yilda tashkil etilgan Avstraliya musulmon kooperativ jamiyati. Sovet Ittifoqining qulashi ilgari SSSR tarkibiga kirgan ko'plab davlatlarga o'z mintaqalarida islomiy moliyalashtirishni rivojlantirishga imkon berdi. Al Baraka Group o'z faoliyatini AlBaraka Kazakhstan Bank va Qozog'istondagi O'zbekistonda qo'shma korxonalarni tashkil qilishdan boshladi. Shuningdek, Rossiyada Islom bank mahsulotlarini joriy etishga urinishlar ham mavjud (Badr-Forte Bank, 2006 yilda litsenziyasi qaytarib olingan). Shunday qilib, 1963 yilda MitGamr omonat bankining tashkil etilishi islom bank tizimining rivojlanishining boshlanishi deb hisoblanishi mumkin. Nil Deltasida joylashgan MitGamr omonat banki, masalan, omonat kassalari, kredit hisobraqamlari, kapital ulushlari, to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar va ijtimoiy xizmatlar kabi bank xizmatlarini taqdim etdi. Ammo, bu bundan oldin islomiy institutlarni rivojlantirishga urinishlar bo'lmagan degani emas.

3. Shariat tushunchasi va uning ahamiyati.

Mazkur turta asosiy manbalarni kurib chikamiz: Birinchi manba: Qur’oni karim Qur’oni karim 23 yil risolat davri (610-632 yillar)da Paygambarimiz Xazrat Muxammad alayxissalomga Allox tomonidan nozil kilingan iloxiy kitob xisoblanadi. Qur’on (arab. «al-Qur’on» - ukimok, kiroat kilmok; jamlash) - musulmonlarning mukaddas kitobi bulib, 114 sura, 6210 oyat, 77434 suzdan tarkib topgan. Qur’ondagi xar bir suraning uz nomi bor. Qur’on suralarining 95 tasi 13 yil davomida Makka shaxrida nozil bulib, Makkiy suralar deb ataladi. Ularning uchdan bir kismi, ya’ni 19 tasi 622- yili yuz bergan xijratdan keyin davomida Madinada nozil bulib, Madaniy suralar deb kabul kilingan. Aytib utilgan bu ikki xil suralarning farklari shundan iboratki, Makkada nozil kilingan oyatlar kupincha e’tikodiy

masalalar, ibodatlar, oliy axlokiy fazilatlar, erkin fikrlilik, ilmu tafakkurni targib kilingan. Ularda kupincha «Ey iymon keltirganlar, Ey muminlar!» xitob etiladi. Madinada nozil bulgan oyatlar, fikxiy axkom- muomalot, jinoyat va jazo, oilaviy munosabatlar, sulxu tinchlik bitimlari va musulmonlararo boshka alokalarga tegishli bulib, ularda asosan «Yo yayyuxannos!» (Ey odamlar, ey insonlar) deb xitob kilinadi. Ta'kidlash kerakki, Qur'on mukaddas kitob ekanligi uning tuplanishi va asl xolida xozirgacha saklanib kelmokda. Bu xususiyat uning iloxiylik axamiyatidan kelib chikkanligi tufaylidir. Qur'oni karim uch marta tuplangan: Birinchi marta: Paygambarimiz xayotlik choglarida vaxiy kotiblari orkali yozilgan oyatlar va suralarni Paygambar (a.s) uylarida saklash va ular tomonidan suralarni uz urniga kuyish davri edi. Ikkinchi marta: Xalifa Abu Bakr davrida Xazrat Umar taklifiga binoan Zayd ibn Sobit raxbarligida tayin etilgan xay'at tomlnidan Qur'onning barcha oyatlarini birlashtirib, tuplash davri. Uchinchi marta: Xazrat Usmon davrida butun islom dunyosida kiroatni birlashtirish uchun musxaf shaklida kabul kilingan Qur'ondan nusxalar kuchirib tarkatish davri. Uzbekiston Respublikasi diniy ishlar idorasiga tegishli kulyozmalar fondida saklanayotgan Usmon Musxafi nusxasi mazkur nusxalardan biridir. Qur'onda fikxiy-xukukiy masalalarga kupincha umumiy yondashiladi va ayrim masalalar, masalan, xukukullo mufassal shaklda yoritib beriladi. Mazkur fikxshunos olim doktor Muxammad Yusuf Muso kursatishicha, fikxiy-xukukiy masalalar buyicha Qur'onda kuyidagi soxalarda oyatlar mavjud: 1. Xakkullox (Amaliy ibodatlar) buyicha - 140 oyat;

2. Shaxsiy xukuk (oila, talok, vasiyat va boshkalar) buyicha - 70 oyat; 3. Muamolot yoki fukarolik xukuki (oldi-sotdi, ijara, garov, karz, shirkat va boshkalar) buyicha-70 oyat; 4.Jinoyat va jazo buyicha-30 oyat; 5. Sud, sud jarayoni, guvoxlik va unga boglik bulgan masalalar buyicha-20 oyat. 6. Bizning fikrimizcha, davlat xukuki soxasida - 3 oyat, Demak, xammasi bulib, Qur'onda-333 ta xukukiy oyat bor. Qur'onning boshka iloxiy kitoblardan iboratki, u fakatgina akilaviy-goyaviy manba emas, balki konun va axlok xamdir. Mashxur faylasuf Ibn Rushd (v. 595 x.y.) fikricha, bu Qur'onning buyuk mujizasi xisoblanadi. Ikkinchi manba: Sunna

«Sunna» lugatda yul-yurik ma’nosada bulib, fikxiy atama sifatida islom Paygambarining suzlari, fe’llari (amallar) va takrirlari, ya’ni tasdiklari, shuningdek, saxobalrning va amallari majmuidan iborat. Qur’ondan keyin islom xukukining ikkinchi mabai Sunnati Nabaviyya (paygambarmizning sunnalari) xisoblanadi. Ul zotning uzlari bunday degan edilar: «Sizlar uchun ikki narsa koldirdim, modomiki ularga amal kilib yursangizlar, xech kachon adashmaysizlar. Ular Alloxning kitobi va mening sunnatimdir». Shubxasiz, Xazrat Muxammad Alloxning tanlangan vakili, buyuk elchisi va tabligotchisi (targibotchisi) edi. Qur’oni karimda bunday deyiladi: «Ey Paygambar, Allox tomonidan sega nozil etilgan (yuborilgan, tushirilgan) narsalarni tablig kilgin(odamlarga etkazgin)». Tadkikotchi olimlar, jumladan, doktor Axmad Shalabiy Sunnani ikki xilga buliburganganlar.

Birinchi turi shundan iboratki, agar biror ish kilinmokchi bulsa, yaratuvchi tomonidan usha ishga tegishli fikr Paygambarga vaxiy (vaxyixafiy) orkali bildiriladi. Paygambar uni uz suzlari orkali bayon etadi. Bu vaxyi xafiyning Qur’on oyatlari, ya’ni vaxiy jaliydan farki shundaki, Qur’on oyatlarining xam mazmuni, xam iborasi Allox tomonidan Jabroil orkali yuborilgan buladi. Sunnaning ikkinchi turi shundan iboratki, agar musulmonlar xayotiga tegishli biror bir yangilik kiritilishi zarurati sezilsa, lekin uni xal kilish uchun Paygambarga vaxiy kelmasa, bunday axvolda Paygambarga ijtixod kilish, ya’ni masalani uz shaxsiy fikri asosida yechish uchun ruxsat berilgan xisoblanadi. Ushanda Paygambar ijtixod kilib,saxobalar bilan kengash-maslaxat utkazib, bir tuxtamga keladi. Agar Paygambar tomonidan kabul kilingan karor va bildirilgan fikr Qur’on oyatlari orkali tugrilansa, Sunna (Paygambarning suzi yoki kabul kilgan karori) Qur’on orkali mansux buladi, ya’ni bekor kilinadi va Qur’onning xukmi amalga oshiriladi. Ammo agar Paygambar bir inson sifatida ba’zi bir ishlarni bajarsa shariat manbai yoki shariat konuni xisoblanmaydi. Masalan, Paygambar bir taomni boshka bir taomdan ustun kuysa, yoki bir libosni yoktirsa, bunday ishlar tashri’ emas, ya’ni shariat xukmlariga kirmaydi. Musulmonlar Paygambarda yuz beradigan bunday ikki xolatni bilarmidilar? Albatta bilardilar, masalan, Badr urushi bulib utadigan joy xakida

saxobalardan biri-Xubob ibn Munzir: «Bu Alloxdan vaxiy bulganmi yoki uzingizning ijtixodingizmi?» deb undan suraganda, Paygambarimiz «Uzimning ijtixodim» deb javob berdilar. - Gap shunday bulsa, menimcha, Badr kudugi yoniga joylashsak yaxshirok bulardi». Boshka musulmonlar xam Xubob ibn Munzirni kullagandan keyin, Badr kudugi yoniga joylashishi uchun ruxsat berildi. Sunnaning konun tuzish saloxiyati Paygambar Qur'onning sharxlovchisi sifatida tashri' kilish vakolatiga ega bulgan. Shunga binoan Sunna tashri' (konun tuzish) buyicha ikki asosiy soxani kamrab oladi: Birinchi soxa, Qur'onda zikr etilgan xukmlarni yoritib berishga boglik. Ikkinchi soxa, Qur'onda kursatilmagan xukmlarni tashri'i (konuniy shakldа chikarish)ga boglik buladi. Birinchi soxada sunna Qur'oni karim oyatlarini tafsir va ta'vil kiladi, mujaml iboralarini izoxlaydi, umumiy ma'noga ega bulganini xoslashtiradi, mutlak, kaydu shartsiz oyatlarga kaydu shart kuyadi. Ba'zi bir misollar: Qur'onda «Namoz ukinglar» deb nozil kilingan, lekin namozlarning soni, sifati, rak'atlarning soni Paygambar tomonidan belgilab va amalda kursatib berilgan. Bu esa mujmal iborani izoxlash misolidir. Umumiy mazmuni xos kilishga misol: Qur'onda meros tizimi umumiy ma'noda kelgan, lekin Paygambar meros olish uchun dinbirligi,kotil bulmaslik va kul bulmaslikni shart kilib kuyib, uni xoslashtirgan. Masalan, otasini uldirgan yoki noxak yul bilan uning ulimiga sabab bulgan farzand otasidan meros olish xukukidan maxrum buladi va shu kabilar. Ikkinchi soxada Sunnaga tegishli baxs: Zarurat chogida Qur'onda aytilmagan biron-bir yangi xukmni Sunna belgilab beradi. Bu urinda ba'zi xukmlar Paygambardan vaxiy xafiy (ilxomga uxshash xolat) orkali sodir bulgan va ba'zilari uning ijtixodi va shaxsiy fikridan kelib chikkan. Albattaki, Paygambar ijtixod kilishda xam islom ruxi va falsafasini nazarda tutadi. Bu urinda kup misollar keltirish mumkin. Masalan, jadda (buvi)ga merosdan oltidan bir xissa berish, nikox bitimining tugri bulishi uchun guvoxlar shartligi, badan a'zolari xuni, ya'ni baxosini belgilash, shuningdek urf asosda amal kilingshanda uninng tugriligini tasdiklash.

Xadis ilmi yoki xadisshunoslik Xadis Sunnaning asosiy kismi, ya'ni Paygambarimizdan rivoyat kilingan suzlarni ifodalaydi. Lekin ba'zi tadkikotchi

olimlar, jumladan, al-Azxar islom universitetining vakili doktor al-Xusayniy Abdumajid Xoshim Sunna, xadis, xabar va asrni bir ma’noda, ya’ni Paygambar tomonidan asos solingan yul-yurik, uning suzlari, undan saxobalar va tobiindan etib kelgan barcha rivoyatlarni uz ichiga oladi deb ta’kidlaydi. Xadis (arab. - «xabar», «yangilik»), xadislar-Muxammad paygambarning (SAV) aytgan suzlari, kilgan ishlari, kursatmalari tugrisidagi rivoyatlar. Ikki kismdan iborat: matn va isnod (aytilgan suzni aytuvchisiga boglash). Arabiston, ayniksa, Paygambarning shaxri deb tan olingan Madina shaxrida saxobalar kupligi tufayli xadis roviylari kup edi va xar doim xadislar rivoyat kilinib turardi, Irok ulkasida esa saxobalar Xazrat Umar davrida yuborildi va undan keyin siyosiy xadislar va urushlar kupligi sababli, Irok xadis roviylarini etarli darajada jalb etishga muvaffak bulmadi. Irok turli-tuman akidaviy yunalishlar va siyosiy xarakatlarning mintakasi bulganligi sababli, cheksiz karama-karshiliklar markaziga aylandi. Islomga karshi guruhlar turli-tuman tukima xadislarni yaratib, Paygambarga nisbatan bera boshlagan edilar. Bundan kelib chikkan murakkab muammolar xadislarni saralash, ya’ni xakikiy xadislarni ja’liy (tukima) xadislardan ajratib olish zaruratini yuzaga keltirdi. Bu maksadga erishish uchun bir kator usul va koidalar ishlab chikilib, ilmul-xadis, ya’ni xadisshunoslik ilmiga asos solindi. Xadis ilmi ikki turga bulinadi. Birinchisi, rivoyatul-xadis Paygambardan rivoyat kilingan uning suzlari, amallari, tasdiklari, uning axloki va oliy fazilatlari va boshka sifatlarini, shuningdek, saxobalar va tobiinga nisbat berilgan narsalarni urganadi. Ikkinchisi, doriyatul-xadis xadis va Sunnani rivoyat kilishda foydalaniladiganusul va koidalarni urganadi. «Doriyat» suzi bir narsani tom ma’noda tushunib olishdir. Doriyatul - xadis mustalaxul-xadis, usuli-xadis ilmi yoki rivoyatul-xadis ilmining usullari deb ataladi. Ya’ni xadisshunoslar rviylar va xadislar matnini urganish uchun kelishib olgan koida va usullardir. Xadis ilmida, jumladan, kuyidagi atamalar ishlatiladi: Sanad: xadis roviylari va tashuvchilari silsilasi. Matn: xadis mazmunini ifodalovchi iboralar-suzlar. Umumiy ma’noda xadislar uch turga-saxix, xasan, zaifga bulinadi. Sunna va Paygambar xadislarini tuplab, ularni ja’li (tukima) xadislardan ajratib olish buyicha vatandosh

allomalarimiz Imom Muxammad ibn Ismoil Buxoriy (810-870) va Imom Muxammad ibn Iso Termiziy (815-892) unutilmas xissa kushib, uzlaridan abadiy va barxayot asarlar koldirganlar. Masalan, Imom Buxoriyning shox asari «al-Jomi’ as-saxix» Qur’ondan keyin eng mu’tabar va ishonarli kitob sifatida kabul kilingan. Uchinchi manba: Ijmo‘ «Ijmo‘»suzi ittfok va kelishuv ma’nosida ishlatiladi. Fikxiy atama sifatida «Ijmo, odillik sifatida va mujtaxidlik malakasiga ega bulgan bir davr olimlarining muayyan xukmlar buyicha kelishuvdan iboratdir». Ijmo‘, Sunnadan keyin fikx-islom xukukshunosligining uchinchi asosiy manbai bulib, u orkali belgilangan xukmlarga amal kilish vojib buladi. gazzoliyning fikricha, ijmo mazxabi masala buyicha Muxammad ummatining ittifoki-kelishuvidir.

4. Islomiy bank tizimidagi shariatning umumiy qonunlari

Islomiy moliyaviy tizim ma’naviy-axloqiy qoidalar bilan muvofiq keladigan aniq ijtimoiy yo‘nalishga egadir. Islomiy iqtisodiyot ulamolar (G‘azzoliy, Forobiy, Abu Yusuf, Ibn Xoldun) va sharq olimlari tomonidan ko‘rib chiqilgan hamda ilohiy mazmun ila belgilangan qonunlar bilan tartibga solinuvchi jamiyat tuzumining bir qismi sifatida tushunilgan, Ibrohim (a. s.), Muso (a. s.), Iso (a. s.) va Muhammad sallollohu alayhi vasallam bilan tugagan Payg‘ambarlar zanjiri vositasida olam haqidagi ta’limot orqali insoniyatga etib kelgan. Mana shu ma’noda islomiy iqtisodiyot yana bir – «tavhid iqtisodiyoti» (tavhid – arabchadan yolg‘iz ilohga sig‘inish) deb atalgan nomga ham ega. Iqtisodiyotning ijtimoiy yo‘nalganligi rivojlanishning asosiy maqsadini – xo‘jalik faoliyati natijalarini taqsimlashda ijtimoiy adolatni ta’minlashni taqozo etadi. Mana shu maqsadga erishish vositasi iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirish va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga erishish hisoblanadi. Shu bilan bir qatorda ulamolar va iqtisodchilar ma’naviy odob va axloqning o‘ziga xos o‘rnini, xo‘jalik faoliyatidagi suiste’mollik va qonunga xilof harakatlardan asraydigan uning o‘zgacha qobiliyatini alohida ta’kidlaydilar. Islom bozor iqtisodiyoti va bozor ta’sirini rad etmaydi. Hatto manfaat olishga bo‘lgan rag‘bat mantiq doirasida 22 maqbuldir.

Xususiy mulkchilik butkul rad etilmaydi. Shu bilan birga islomiy va kapitalistik iqtisodiyot o‘rtasidagi asosiy farq shunda ro‘yobga chiqadiki, dunyoviy kapitalizmda foyda olishga bo‘lgan rag‘bat yoki xususiy mulkchilik iqtisodiy qarorlarni qabul qilish uchun cheklovsiz imkoniyatlarni berdi. Ularning erkinligi biron-bir ilohiy qo‘llanma tarafidan nazorat qilinmaydi. Agar ayrim cheklovlar mavjud bo‘lsa ham, ular inson tomonidan o‘rnatilgan va demokratik qonunchilik vositasida doimo o‘zgartirilishi mumkin, u biron-bir ilohiy ta’sirlar doirasidagi vakolatni o‘ziga olmaydi. Mana shunday munosabat jamiyatda nomuvofiqlikka olib keluvchi ayrim harakatlarga yo‘l ochib beradi. Foizlar, qimor o‘yinlari, chayqovona bitimlar boyliklarni ozchilikning qo‘lida jamlanishiga olib keluvchi tendentsiyaga ega. Insonning nosog‘lom tuyg‘ulari noaxloqiy va zararli vositalar ko‘magi bilan pul ishlab topish maqsadlarida ekspluatatsiya qilinadi. Jilovlab bo‘lmaydigan darajada foyda olish monopoliyalarni yaratadi, ular bozor ta’sirini falaj qiladi yoki hech bo‘lmaganda uning tabiiy faoliyatiga xalaqit beradi. Shunday qilib, bozor ta’siriga asoslanganligi ta’kidlanayotgan kapitalistik iqtisodiyot monopoliyalar emas, balki faqat erkin raqobat muhitidagina to‘g‘ri ishlay oladigan talab va taklifning tabiiy jarayonini amalda to‘xtatib qo‘yadi. Ba’zan dunyoviy kapitalistik tizimda jamiyatning manfaatlariga ishlamaydigan ma’lum bir iqtisodiy faoliyat to‘g‘risidagi nuqtai nazar yuksak qadrlanadi va uning faoliyati davomli bo‘ladi, chunki bu o‘zlarining kuchli mavqelari bois qonunchilik hokimiyatida hukmron bo‘lgan ayrim ta’sir doiralarining manfaatlari bilan muvofiq keladi. Demokratik hukmronlik doirasidan tashqari har qanday hokimiyat butkul rad etiladi va «Yaratganga ishonch» (har bir AQSh dollarining old tomonidagi ta’kidlar) amalda ijtimoiy-iqtisodiy sohadan chiqarib tashlangan, ilohiy ko‘rsatmalar yoki boshqacha aytganda, axloq va odob iqtisodiy faoliyatni boshqarish amaliyotida tan olinmaydi. 23 Agar insoniyat Allohning buyrug‘i va shariat talablarini, har qanday holatda va nima bo‘lishidan qat’i nazar, rioya etilishi lozim bo‘lgan mutlaq adolat va so‘zsiz amrlar sifatida qabul qilib buysunmas ekan, mana shunday munosabatlardan kelib chiqadigan ziyon-zahmatlar hech qachon tugamaydi. Xususiy mulk, foyda olishga

bo‘lgan rag‘bat va bozor ta’sirini e’tirof etgach, islom iqtisodiy faoliyatga ma’lum bir ma’naviyahloqiy cheklovlarni o‘rnatdi. Ushbu hadlar Alloh taolo tomonidan belgilab qo‘yilgan Uning ilmi chegara bilmaydi, bironbir inson hukmi bilan bekor qilinishi mumkin emas. Ribo (sudxo‘rlik), qimor o‘yinlari, haddan tashqari darajada boylik jamg‘arish, noqonuniy tovar va xizmatlar bilan tijorat amaliyotlari, qisqa sotuvlar va chayqovona amaliyotlarga taqiqlar – mana shular Yaratganning cheklovlaridan ayrim misollardir. Birgalikda jamlangan mana shu taqiqlarning barchasi muvozanatni qo‘llab-quvvatlash, imkoniyatlar tengligi va adolatli taqsimot bilan o‘zining ta’sir kuchiga ega bo‘ladi. Islomiy moliyalashtirishning o‘ziga xos muhim xususiyatlaridan biri – voqelikdagi (real) aktivlar asosida moliyalashtirishdir. Moliyaviy sohaning oddiy kapitalistik kontseptsiyasida bank va moliyaviy muassasalar faqat pullar va monetar majburiyatlarni sotib oladilar va sotadilar. Boshqa tomondan yagona ilohga e’tiqodda pullar savdo predmeti sifatida tan olinmaydi. Pullar o‘zicha hech qanday qiymatga ega emas, u faqat almashinuv vositasi, tovar yoki xizmatning puldagi ekvivalentidir. Qandaydir qiymatga ega biron narsa pulga sotilsa yoki turli valyutalar bir-biriga almashganda, foyda paydo bo‘ladi. Pullar (bir valyutada) yoki ularning o‘rnini bosuvchi qog‘ozlar bilan kredit-qarz amaliyotlari natijasida olingan foyda o‘zida pullik qo‘shimcha qiymatni ifodalaydi, demak, u man etilgan hisoblanadi. Shunday qilib, oddiy moliyaviy muassasalardan farqli ravishda muqobil (islomiy) moliyalashtirish hamisha voqelikdagi (real) aktivlarga asoslanadi, oldisotdi jarayonida voqelikdagi qo‘shimcha qiymat yuzaga keladi. Buni voqelikda aktivlarni yaratadigan bo‘nakli moliyalashti- 24 rish vositalarida (salam va istisno‘ asosida) ko‘rib chiqamiz. Asosan salam amaliyotlari ishlatiladigan qishloq xo‘jaligida moliyaviy muassasa mijozi hosilni sotganidan keyin o‘z foydasini moliyalashtiruvchi bilan bo‘lishib oladi. Istisno‘ bilan bo‘lgan holatda moliyalashtirish mablag‘i infratuzilma aktivlarini ishlab chiqarishga yo‘naltiriladi, to‘lovi kechiktirilgan aktivni buyurtmachiga sotishdan kelgan tushum orqali moliyalashtiruvchi o‘zining puli va o‘rnatilgan foydani qaytib oladi.

5. Bank tizimiga bag‘ishlangan maxsus shariat qonunchiligi.

Islom taraqqiyot banki (ITB) 1975 yilda IHT mamlakatlari moliya vazirlari yig‘ilishining qaroriga ko‘ra tashkil etilgan. ITBning shtab-qarorgohi Saudiya Arabistonining Jidda shahrida joylashgan. ITBning Hududiy ofislari 1994 yili Rabot (Marokash) da, o‘sha yili Kuala-Lumpur (Malayziya)da, 1997 yili OlmaOta (Qozog‘iston)da va 2008 yili Dakar (Senegal)da ochildi. Bank, shuningdek, 12 ta a’zo-mamlakatda mahalliy vakolatxonalarga ega: bular Afg‘oniston, Ozarbayjon, Bangladesh, Gvineya, Indoneziya, Eron, Nigeriya, Pokiston, Serra-Leone, Sudan, O‘zbekiston va Yamandir. ITBning asosiy vazifasi a’zo-mamlakatlarda shariatga muvofiq ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyotni qo‘llabquvvatlashdan iborat. ITBning qarashlari: 2020 yilga a’zo-mamlakatlar inson kapitalini barqaror rivojlantirishga jiddiy ta’sir ko‘rsatuvchi shariat tamoyillariga muvofiq faoliyat ko‘rsatadigan jahon miqyosidagi taraqqiyot banki bo‘lish. Bank tashkil etilayotgan vaqtda uning nizom jamg‘armasi 6 mlrd. islomiy dinorni, a’zolari soni 22 tani tashkil etdi. Islomiy dinor – ITB foydalanadigan hisob birligi; bir islomiy dinor XVJning bir qarz olish maxsus huquqiga (SDR IMF) teng (XVJ tomonidan chiqariladigan sun’iy zaxira va to‘lov vositasi). Hozirgi vaqtda ITBga ishtirokchi a’zolar 57 ta davlat hisoblanadi. 2017 yili ITBning e’lon qilingan hissadorlik kapitali – 100 mlrd. islomiy dinorni, shu jum-
256 ladan, obuna hissadorlik kapitali – 50,2 mlrd. islomiy dinorni tashkil etdi. Bankning asosiy hissadorlari Saudiya Arabistoni (23,5% aktsiya), Liviya (9,4%), Eron (8,3%), Nigeriya (7,7%), BAA (7,5%), Qatar (7,2%), Misr (7,1%), Turkiya (6,5%) va Quvayt (6,9%) hisoblanadilar. 2013 yilda ITB boshqaruvchilar kengashi umumiy hissadorlik kapitalini 30 mlrd. islomiy dinordan 100 mlrd. islomiy dinor (150 mlrd. dollar)ga ko‘tarish haqida qaror qabul qildi. Bankning obuna kapitali ham 18 mlrd. islomiy dinordan 50 mlrd. islomiy dinorga oshirildi. Ushbu qaror a’zo mamlakatlarning moliyalashtirish mablag‘lariga bo‘lgan katta ehtiyoji bilan bog‘liq. So‘nggi 12 yil davomida etakchi reyting agentliklari (Moody’s, Standard&Poor’s,

Fitch) tomonidan ITBga uzoq muddatli kredit reytingi – «AAA» va qisqa muddatli oliy barqaror kredit reytingi – «A+» berib kelinmoqda.

2017 yilning dekabr oyida ushbu reytinglar yana tasdiqlandi. 2014 yilning iyunida ITB boshqaruvchilarining yillik 39-yig‘ilishida faoliyat boshlangani 40 yilligi (hijriy bo‘yicha) nishonlandi. Bank nazorati bo‘yicha Bazel qo‘mitasi ITBni nol xatarli xalqaro banklar guruhida ekanini aniqladi. Yevropa Ittifoqining Komissiyasi ham ITBni xatarsiz moliyaviy taraqqiyot muassasasi sifatida tasnifladi. ITB BMTning Bosh Assambleyasida kuzatuvchi maqomini oldi. ITB ning muassasalari IHT Bosh kotibiyati va muassasalari, Xalqaro taraqqiyot banki, BMT taraqqiyot tashkiloti, Hududiy rivojlantirish tashkiloti, Milliy rivojlanish jamg‘armalari va nodavlat tashkilotlari kabi bir qator tashkilotlar bilan taraqqiyot sohasida yaqin aloqa qilib kelmoqdalar. Islom taraqqiyoti banki ITB guruhidan iborat bo‘lgan maxsus tashkilot va jamg‘armalarni ta’sis etdi. Islom taraqqiyot banki guruhi tarkibiga quyidagi tashkilotlar kiradi: – Islom taraqqiyot banki – IsDB; – Xususiy sektorni rivojlantirish bo‘yicha islomiy korporatsiyasi – ICD; 257 – Investitsiyalar va eksport kreditlarini sug‘urtalash islom korporatsiyasi – ICIEC; – Xalqaro islom savdo-moliya korporatsiyasi – ITFC; – Tadqiqotlar va treninglar islom instituti – IRTI. ITB guruhi keng miqyosdagi faoliyatga jalb etilgan: – a’zo-mamlakatlarda qashshoqlik darajasini pasaytirishga ko‘maklashish; – a’zo-mamlakatlar savdo-iqtisodiy hamkorligini rivojlantirish; – loyihaviy moliyalashtirish (shu jumladan, davlat-xususiy sektor hamkorligi tamoyilida); – kichik va o‘rta biznesni qo‘llab-quvvatlash (shu jumladan, mikromoliyalash xizmatlari); – a’zo-mamlakatlar mablag‘larini safarbar qilish; – eksport kreditlari va investitsiyalarni sug‘urtalash hamda qayta sug‘urtalash; – a’zo-mamlakatlar mehnatga yaroqli aholisi uchun ta’lim dasturlari va tadqiqotlarni tashkil etish; – a’zo-mamlakatlarga favqulodda holatlarda yordam ko‘rsatish; – a’zo-mamlakatlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo‘yicha boshqa faoliyat shakllari.

6. Pozitiv huquq me'yorlari. Markaziy bank ishtiroki. Shariat kuzatuv kengashi.

O'zbekistonda Islomiy moliyalashtirishga asosan loyihalarni amalga oshirish 2004 yildan boshlangan va bu O'zbekistonning 2003 yil sentyabrda Islom taraqqiyot bankining a'zoligiga qo'shilishi bilan bog'liq. 2004 yilda Islom taraqqiyot banki (ITB) tomonidan energetika va sog'liqni saqlash sohasida loyihalarni moliyalashtirish uchun «ijara» va «murobaha» shartnomalaridan foydalanilgan. Biroq ITB O'zbekistonda o'z faoliyatini mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlagan va bu a'zo bo'lmagan davlatlarning musulmon jamoalarini qo'llab-quvvatlash dasturi orqali grant loyihalarni amalga oshirishda namoyon bo'lgan. Albatta, islomiy moliyalashtirishning vaqf yo'nalishi Markaziy Osiyoga islom dini kirib kelgan davrdan boshlab yoyila boshlangan va Amir Temur bobomiz davriga oid vaqf hujjatlari hozirgi kungacha saqlanib qolgan. Rus imperiyasi mamlakatimiz hududini bosib olgandan keyin Sovet tuzumi davrida vaqf erlari va binolari Sovet Ittifoqi hisobiga o'tib ketdi. Shu bilan vaqf mulklari va vaqfga doir munosabatlar asta-sekinlik bilan o'z poyoniga etdi. Hozirgi kunda O'zbekiston Islom taraqqiyot bankidan tashqari yana Xususiy sektorni rivojlantirish islom korporatsiyasi (XSRIK) a'zosi hisoblanadi. Korporatsiya ITB guruhiga kiradi va u tomondan 350 million dollardan ortiq loyihalarni moliyalashtirish ma'qullangan. Korporatsiya mam26–E.A.Baydaulet 402 lakatdagi o'z faoliyatida asosan «murobaha» moliyalashtirish usulidan foydalanadi. Islomiy moliyalashtirish haqida so'z ketganda XSRIK tomonidan 2010 yil Toshkentda tashkil etilgan Taiba Leasing xorijiy korxonasini eslab o'tish joiz. Mazkur lizing kompaniyasi O'zbekistonda to'liq shariatga mos ravishda ijara (lizing) xizmatlarini yuridik shaxslarga taqdim etib kelmoqda. Islom taraqqiyot banki guruhining O'zbekistondagi faoliyati to'g'risida to'liq ma'lumot 13.3-bo'limda keltirilgan. Bugungi kunda islomiy moliyalashtirish mexanizmlari butun dunyoda jadal rivojlanib kelayotgan sohalardan biri hisoblanadi. Mutaxassislarning fikriga ko'ra islomiy banklarning yalpi aktivlari miqdori 2,5 trillion AQSh dollarini tashkil etadi. Aholisining asosiy

qismini musulmonlar tashkil etadigan davlatlar uchun bu sohani rivojlantirish, ayniqsa, dolzarb hisoblanadi. Musulmon davlatlaridagi mavjud islomiy moliyalashtirishga asoslangan banklar, investitsiya fondlari va kompaniyalarning mablag‘larini yurtimizning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi va xususiy sektorni qo‘llab-quvvatlash maqsadida jalb etish ayni muddaodir. Buning uchun, albatta, milliy bank tizimiga yangicha yondashuv bilan nazar solmoq lozim, ya’ni an’anaviy moliyalashtirish mexanizmlari bilan bir qatorda sherikchilikka asoslangan moliyalashtirish mexanizmlarini joriy etish muhim hisoblanadi. Shu ma’noda, Islom taraqqiyot banki tomonidan O‘zbekistonda «Vaqf qonunchiligi»ni va islomiy moliyaga doir qonunchilikni ishlab chiqishda ko‘mak berish istagi bildirildi hamda kerakli tadbirlarni amalga oshirish boshlandi.

O‘zbekiston Respublikasida islomiy moliyalashtirishga doir alohida qonunchilik mavjud emas. Islom taraqqiyot banki va Xususiy sektorni rivojlantirish bo‘yicha islom korporatsiyasi tomonidan mamlakatimizda moliyalashtirilayotgan loyihalar O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 403 27 avgustdagi 371-sonli qarori va 2004 yil 21 dekabrdagi qaroriga asosan amalga oshiriladi. Ularga ko‘ra O‘zbekiston hukumati ITB va XSRIKni tashkil etish to‘g‘risidagi kelishuv moddalarini qabul qilgan. Hozirgi vaqtda bank o‘zining mijozlariga moliyalashtirishning quyidagi vositalarini taklif etmoqda: – murobaha; – istisno‘; – ijara; – murobahaga asoslangan moliyalashtirish liniyalari. Mazkur moliyalashtirish usullarida Islom taraqqiyot banki yoki XSRIK tomonidan taqdim qilingan shartnomalar ishlatiladi. Bu moliyalashtirish yuridik shaxslarga qaratilgan bo‘lib, O‘zbekistonda jismoniy shaxslar uchun mo‘ljallangan islomiy moliyalashtirish xizmatlari va mahsulotlari mavjud emas, shuningdek, yuridik shaxslar uchun ham yuqorida qayd etilgan mahsulot va xizmatlardan tashqari, ya’ni islomiy sug‘urta yoki depozitlar va h.k. islomiy mahsulot va xizmatlar taklif etilmagan. Joriy qonunchilik tijorat banklari tomonidan islomiy moliyalashtirish xizmatlarini taklif qilishga to‘sqinlik qiladi. Xususan, soliq qonunchiligi, bank qonunchiligi banklarga mahsulotlarni sotib olib sotishga ruxsat bermaydi. Soliq

qonunchiligiga ko‘ra, agar banklar islomiy moliyalashtirishga asosan asbob-uskuna yoki texnologiyani moliyalashtirsa, ularga nisbatan QQS qo‘llaniladi yoki islomiy moliyalashtirishda to‘lov kechikkani uchun jarima olish mumkin emas, agar intizomga chaqirish maqsadida olinsa ham u pullar alohida hisob varaqqa tushirilib xayriya maqsadida ishlatiladi. Biroq soliq organlari tomonidan bu jarima foyda sifatida ko‘riladi va soliqqa tortiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Qur'an. (n.d.).

Sahih al-Bukhari. (2001). Riyadh: Darussalam.

Muhammad ibn Isa al-Tirmidhi. (2007). *Jami‘ at-Tirmidhi*. Riyadh: Darussalam.

Abu Hamid al-Ghazali. (1993). *Al-Mustasfa min ‘ilm al-usul*. Beirut: Dar al-Kutub al-‘Ilmiyyah.

Muhammad Hashim Kamali. (2003). *Principles of Islamic jurisprudence* (3rd ed.). Cambridge: Islamic Texts Society.

Ahmad Shalabi. (1989). *Usul al-fiqh al-Islami*. Cairo: Dar al-Nahda al-Arabiyya.

Muhammad Yusuf Musa. (1963). *Al-fiqh al-Islami: Madkhal li dirasatihi*. Cairo: Dar al-Fikr al-Arabi.

Imam al-Sarakhsi. (1993). *Al-Mabsut*. Beirut: Dar al-Ma‘rifa.

Islamic Development Bank. (2020). *IsDB annual report*. Jeddah: IsDB.

Islamic Financial Services Board. (2019). *Guiding principles on Shariah governance systems*. Kuala Lumpur: IFSB.